

Alena KIEHLBORN

Johann Heinrich Pestalozzi:

Moje bádání o běhu přírody ve vývoji lidského rodu

Johann Heinrich Pestalozzi je znám především jako pedagog a reformátor přelomu 18. a 19. století. Do povědomí společnosti se dostal hlavně díky svým revolučním pedagogickým spisům, které mu přinesly proslulost a vliv na pedagogické myšlení a rozvoj školství v Evropě i ve světě. Nelze opomenout ani jeho pokusy převést teoretické ideály do pedagogické praxe prostřednictvím výchovných ústavů. Ústavy v Neu Hofu, Stanzu, Yverdonu a Burghofu, jež založil a spravoval prakticky celý svůj život s obrovským nasazením a odhodláním, si získaly početné příznivce mezi všemi vrstvami tehdejší společnosti a staly se současně inspirací pro Pestalozziho následovníky. V průběhu 19. století se zájem o Pestalozziho pedagogické myšlenky projevil v zakládání výchovných ústavů pro děti po celé Evropě.

Zatímco se Pestalozziho pedagogické názory těší pozornosti velké řady autorů, jeho filozofické a kulturně-politické úvahy zůstávají opomíjeny. Většinu Pestalozziho pedagogických děl lze nalézt v knihovnách také v českém překladu.¹ Jedná se o práce vydané v průběhu první poloviny 20. století. Při studiu Pestalozziho filozofických spisů je čtenář odkázán jen na německé originály. Důvodem může být na jedné straně skutečnost, že se jeho výchovné zásady jeví stále jako důležitější, na druhé straně hraje bezpochyby svoji roli jazyková obtížnost a myšlenková nepřehlednost některých jeho filozofických spisů.

V první polovině 20. století se Pestalozziho pedagogice věnoval Otakar Kádner v jedné z kapitol svého třídílného monumentálního díla *Dějiny pedagogiky*.² Jeho rozsáhlá práce o významných osobnostech pedagogické historie ve

¹ K nim patří: Josef KLIKA (ed.), *Jádro ze spisů Jana Jindřicha Pestalozziho: Jak Gertruda učí své děti (1801)*, Praha 1903; Jiří KYRÁŠEK (ed.), *J. H. Pestalozzi: Ze života a díla*, Praha 1968; Karel ŠMÍDEK (ed.), *Johann Heinrich Pestalozzi: Kterak Gertruda své děti vyučuje*, Brno 1910; Vilém BRÄUNER (ed.), *Výbor z pedagogických spisů J. H. Pestalozziho, Wie Gertrud ihre Kinder lehrt, Lienhard und Gertrud*, Praha 1956.

² Otakar KÁDNER, *Dějiny pedagogiky*, I-III, Praha 1909-1923. Životu a dílu Johanna Heinricha Pestalozziho se věnuje kapitola Johann Heinrich Pestalozzi: Otakar KÁDNER, *Dějiny pedagogiky III/1*, Praha 1912, s. 114-178.

světě vznikala v letech 1909-1923. Na konci 20. století přichází další český pedagog Miroslav Cipro, jež doplnil Kádnerovo dílo o pohledy biografické a představil 161 předních světových pedagogů a osobností, které se otázkami výchovy zabývaly z hlediska jiných oborů (filozofie, biologie, sociologie, psychologie apod.). Ciprový *Prameny výchovy* se dočkaly v posledních letech přepracování a vyšly pod názvem *Galerie světových pedagogů*.³ V obou pracích se lze setkat především s Pestalozziho biografií a podrobnějším rozбором některého z jeho pedagogických spisů. Filozofická stránka jeho díla stojí na okraji zájmu českých autorů.

Z úvodního přehledu vyplývá, že je při studiu Pestalozziho filozofických názorů potřeba opřít se o práce zahraničních autorů, především z německého a švýcarského prostředí. Na tomto místě lze jmenovat hlavně nejnovější práci Arthura Brühlmeiera a Gerharda Kuhlemanna *Johann Heinrich Pestalozzi*.⁴ Autoři podávají zevrubný přehled Pestalozziho života a jeho mnohostranného literárního díla, zmiňují se o četných a protikladných recepcích, jež Pestalozziho spisy doprovázejí. Práce obsahuje ukázky z Pestalozziho osmi nejdůležitějších textů, ke kterým patří také filozofický spis *Moje bádání o běhu přírody ve vývoji lidského rodu*.⁵ Součástí každé kapitoly je úvod k vybranému textu, jež usnadňuje čtenáři studium spisů a myšlenek tohoto pedagogického klasika.

Na podobném principu je vystavěna práce Sigurda Hebenstreita, profesora všeobecné pedagogiky na univerzitě v Bochumi, *Johann Heinrich Pestalozzi, Leben und Schriften*.⁶ Autor vybral centrální pasáže z Pestalozziho nejznámějších spisů, ke kterým připojil své komentáře zaměřující se na zásadní výpovědi jednotlivých děl a objasňující také časový kontext jejich vzniku. Úvodní životopisný přehled seznamuje čtenáře s Pestalozziho životem a vyzvedává jeho sociálně-pedagogické zaměření. Názvy jednotlivých kapitol spolu s krátkým citátem naznačují myšlenkový okruh jednotlivých spisů. Ukázkám z díla *Moje bádání* věnoval autor kapitolu nazvanou *Anthropologie*, ve které analyzuje Pestalozziho dílo na základě antropologických zásad.

Pestalozziho antropologii je věnována podstatná část práce německého autora Daniela Tröhlera *Philosophie und Pädagogik bei Pestalozzi*.⁷ Tröhler si předsevzal představit především Pestalozziho filozofii, teprve poté zkoumal vztah mezi jeho filozofií a pedagogikou. Srovnáním Pestalozziho polární antropologie s pohledy jiných filozofických směrů se autor snažil ukázat, že Pestalozziho antro-

³ Základy Pestalozziho pedagogiky lze najít: Miroslav CIPRO, *Galerie světových pedagogů: Encyklopedie prameny výchovy*, Praha 2002, s. 4-20; TÝŽ, *Pestalozzi a výchova*, Praha 1996; TÝŽ, *Prameny výchovy: Encyklopedický soubor statí o předních pedagogických myslitelích a reformátorech*, svazek II., Praha 1991, s. 179-205; TÝŽ, *Průvodce dějinami výchovy*, Praha 1984, s. 212-218.

⁴ Srov. Arthur BRÜHLMEIER – Gerhard KUHLEMANN, *Johann Heinrich Pestalozzi*, München 2002. K dalším zajímavých pracím patří Arthur BRÜHLMEIER, *Wandlungen im Denken Pestalozzis. Von der "Abendstunde" bis zu den "Nachforschungen"*, Zürich 1976.

⁵ V textu uvádím také zkrácený název této práce: „Moje bádání“ („Meine Nachforschungen“).

⁶ Srov. Sigurd HEBENSTREIT, *Johann Heinrich Pestalozzi, Leben und Schriften*, Freiburg 1996.

⁷ Daniel TRÖHLER, *Philosophie und Pädagogik bei Pestalozzi*, Stuttgart 1988.

pologické názory překonaly rozpory, se kterými tyto systémy zápasily. V zásadě vyšel Tröhler při svých výzkumech z názoru, že je člověk tvořen dvěma substancemi: duchem a přírodou. Ukázky z Pestalozziho díla *Moje bádání* jsou citovány v jednotlivých kapitolách a dokládají jednotlivé autorovy teze.

K zajímavým pracím o Pestalozziho díle *Moje bádání* patří rovněž dílo Dietricha-Jürgena Löwische *Johann Heinrich Pestalozzi, Meine Nachforschungen über den Gang der Natur in der Entwicklung des Menschengeschlechts*.⁸ Interpretace díla je založena na kombinaci ukázek z originálního textu, které zabírají většinu práce, a autorova rozboru v závěrečné kapitole. Autor vysvětluje zásadní myšlenky objevující se v originálním textu a zařazuje je do historického kontextu. Všímá si také významu Pestalozziho díla pro současnost a jeho propojení s pedagogickým odkazem tohoto myslitele.

Z tohoto stručného přehledu nejdůležitější literatury zabývající se Pestalozziho pracemi vyplývá, že také filozofická část jeho díla přináší řadu nových a velice zajímavých poznatků, jež se staly stavebními kameny jeho všeobecně známější pedagogické teorie. S Pestalozziho názory na výchovu jedince, jeho místem a úlohou ve společnosti se lze setkat rovněž při studiu osobních pramenů šlechty 19. století.⁹ Výše uvedené skutečnosti hrály zásadní roli při výběru tématu předkládané práce, jejímž cílem je studium Pestalozziho filozofických myšlenek, jejich analýza a interpretace v časovém kontextu. V centru pozornosti stojí Pestalozziho filozofický spis *Moje bádání o běhu přírody ve vývoji lidského rodu*, který je mnohými autory považován za stěžejní syntézu jeho filozofických myšlenek. K dosažení uvedeného cíle byl použit originální text, který je vydán spolu s ostatními Pestalozziho pracemi pod názvem *Pestalozzi Sämtliche Werke*.¹⁰ Vybrané Pestalozziho zásady jsou analyzovány a zasazeny do historického kontextu. Současně byly zohledněny interpretace, které obsahuje již vydaná sekundární literatura zahraničních autorů.

Úvodní část práce je věnována Pestalozziho biografii a podává přehled jeho hlavních pedagogických a filozofických děl. Jádrem práce je rozbor Pestalozziho díla *Moje bádání o běhu přírody ve vývoji lidského rodu*. Tato kapitola je členěna do podkapitol podle jednotlivých fází lidského vývoje tak, jak je Pestalozzi ve své práci načrtnul. Na tuto část navazuje srovnání Pestalozziho filozofie s názory J. J. Rousseaua a Immanuela Kanta a popis vývoje jejich vlivu na Pestalozziho filozofii.

⁸ Srov. Dietrich-Jürgen LÖWISCH, *Johann Heinrich Pestalozzi, Meine Nachforschungen über den Gang der Natur in der Entwicklung des Menschengeschlechts*, Darmstadt 2002.

⁹ Srov. Alena BUDÍKOVÁ, *Hraběnka Josephina Stackelbergová, roz. Brunswicková, ovdovělá Deymová a její představy o šlechtické výchově v 1. polovině 19. století*, in: Milena LENDEROVÁ - Jiří KUBEŠ (edd.), *Osobní deník a korespondence – snaha o prezentaci, autoreflexi nebo (proto)literární vyjádření?*, Pardubice 2004, s. 33-39; TÁŽ, *Výchova šlechty v první polovině 19. století*, diplomová práce, HŮ JU, České Budějovice 2001.

¹⁰ Artur BUCHENAU – Eduard SPRANGER – Hans STETTbacher (Hg.), *Pestalozzi Sämtliche Werke*, XII. svazek, Berlin 1938, s. 5-167.

„Also bin ich ein Werk der Natur.
Ein Werk meines Geschlechts.
Und ein Werk meiner Selbst.“
(*Nachforschungen*, 1797)

„Jsem tedy dílem přírody.
Dílem mého rodu.
A dílem sebe sama.“
(*Moje bádání*, 1797)

ŽIVOT A DÍLO

Johann Heinrich Pestalozzi se narodil 12. ledna 1746 v Curychu. Jeho otec byl chirurg italského původu a zemřel, když bylo synovi pět let. Pestalozzi vyrůstal ve skromných poměrech. Byl vychováván svojí matkou a chůvou, což nepochybně ovlivnilo jeho vývoj v neobyčejně citlivou a obětavou bytost. V sedmnácti letech začal studovat historii, filologii a filozofii. Poté změnil obor a věnoval se studiu práva. Jeho učitelé Bodmer a Breitinger jej získali pro ideje patriotismu a humanismu. Pestalozzi spolupracoval s časopisem "Der Erinnerer", jež se stal jejich tribunou. Pod vlivem francouzských fyziokratů, kteří si od ozdravení zemědělství slibovali ozdravení celého hospodářství, zaměřil Pestalozzi svoji pozornost na zaostalý venkov. V jednadvaceti letech ukončil studium a odešel do Birru, aby se zde věnoval zemědělství.

Ve dvaceti třech letech se oženil s Annou Schultheißovou a ještě v tomtéž roce založil vlastní zemědělský podnik v Neuhofu u Birru, kde chtěl aplikovat ideu fyziokracie. Pro nedostatek peněz a zkušeností však ve svém hospodářství neuspěl. V roce 1770 se narodil jeho syn Hans Jakob a Pestalozzi si umínil, že ho vychová podle Rousseauových zásad. Jeho vývoj zachytil v jednom z deníků o dětské výchově.¹¹

Pedagogické začátky (1774-1796)

V roce 1774 začal na svém statku v Neuhofu shromažďovat sirotky a žebřáky, aby je naučil pracovat, číst, psát, počítat a modlit se. Pod jeho ochranou a péčí se měli z těchto dětí stát samostatní a dobří lidé. V té době obětoval poslední prostředky na udržování ústavu a sám žil stejně nuzně jako jeho chovanci. Brzy se však dostal do finančních problémů a ústav byl nakonec zrušen.

Pestalozziho první pokus uskutečnit své ideje ztroskotal a znamenal ztrátu všeho. Zklamán se stáhl přede všemi a před vším do ústraní. Na základě svých špatných zkušeností s nepodařeným projektem začal přemýšlet o lidském bytí. V roce 1780 napsal k tomuto tématu práci *Poustevníkova večerní hodinka*,¹² ve které oslavuje přírodu a práci jako nejlepší vychovatele. Odpověď na svoji otázku o přirozenosti člověka hledal v sobě samém a našel Boha v lidské přirozenosti. Objevil síly a nadání podle něho nezávislé na tělesných a duševních přáních nebo

¹¹ Srov. M. CIPRO, *Prameny výchovy*, s. 182.

¹² Johann Heinrich PESTALOZZI, *Die Abendstunde eines Einsiedlers*, 1780.

vlivech okolí a označil je za božské. Z těchto poznatků vyvodil Pestalozzi své pedagogické závěry: „Všeobecný rozvoj těchto vnitřních sil lidské přirozenosti k čisté lidské moudrosti je všeobecným účelem vzdělání také nejnižších vrstev společnosti.“¹³ Těmito myšlenkami položil základ svým názorům na lidské vzdělávání.

V roce 1781 vyšel Pestalozziho vesnický román *Lienhard a Gertruda* a stal se záhy velice oblíbený. V následujícím roce byl vydán spis *Christoph und Else*, který měl být vlastně vysvětlujícím komentářem k prvnímu spisu, ale velkého úspěchu se nedočkal, stejně tak i další tři díly *Lienharda a Gertrudy*.¹⁴

V následujících letech prožil Pestalozzi hlubokou životní krizi, sám propadl chudobě a také se změnil jeho názor na lidi. Cítil se ovládan dvěma odlišnými pocity. Na jedné straně stálo poznání božské přirozenosti člověka, na druhé straně všeobecné násilí vnějšího života. Tato rozpolcenost vedla Pestalozziho znovu k otázce o skutečné lidské přirozenosti.

Moje bádání (1797-1803)

Roku 1797 bylo dokončeno a vydáno Pestalozziho hlavní filozofické dílo: *Moje bádání o běhu přírody ve vývoji lidského rodu*.¹⁵ Na některé myšlenky měla patrně vliv Fichteho dialektika. Pestalozzi se s Fichtem seznámil za svého pobytu v Curychu. Prostřednictvím Fichteho zřejmě ovlivnila Pestalozziho Kantova filozofie o morální autonomii. Zato s Rousseauem se už Pestalozzi rozchází.¹⁶

V *Mých bádáních* se mu podařilo sjednotit své dvě téměř protichůdné představy o člověku. Člověk podle něho mění své vědomí na různých stupních svého vývoje. Na začátku je čistě dítětem svého instinktu. Jeho jednání je nevědomé, jen přírodní síly určují a ovlivňují jeho činnost. V této fázi se člověk nachází v přírodním stádiu, člověk je v této fázi jen „dilem přírody“. V následujícím stupni se instinkt pomalu vytrácí, stále více a více se prosazují podněty vůle. Podněty potřebují nejprve vnější vedení, protože právě probuzené vědomí je příliš slabé, aby o sobě samo rozhodovalo. Vedení přebírá na jedné straně vychovatel, na druhé straně společenské dohody jako dovolení a zákazy, právní usnesení, mravy a zvykové právo. V tomto stádiu je člověk „dilem společnosti“. Nakonec by se měl stát člověk „dilem sebe samým“. Stane se jím, jestliže se stane to, co má dělat, zákonem toho, co chce. To, co má člověk udělat, se promění v to, co člověk udělat chce. Teprve poté se stane svobodným a volným. Člověk se stane svobodným, protože smí následovat hlas svého vlastního nitra. V tomto stádiu se nachází člověk v mravním stavu.¹⁷ Pestalozziho dílo *Moje bádání o běhu přírody ve vývoji*

¹³ Srov. M. SCHÄFER, *Johann Heinrich Pestalozzi*, s. 9.

¹⁴ Johann Heinrich PESTALOZZI, *Lienhard und Gertrud*, 1781; TÝŽ, *Christoph und Else*, 1781.

¹⁵ Johann Heinrich PESTALOZZI, *Meine Nachforschungen über den Gang der Natur in der Entwicklung des Menschengeschlechts*, Zürich 1797.

¹⁶ Srov. M. CIPRO, *Pestalozzi a výchova*, s. 7.

¹⁷ Srov. M. SCHÄFER, *Johann Heinrich Pestalozzi*, s. 10.

lidského rodu tvořilo základ jeho dalších pedagogických a filozofických pozorování a uvažování.

Na jaře roku 1798 založili Francouzi ve Švýcarsku Helvétskou republiku. Nová republikánská vláda umožnila Pestalozzimu zřídit ve Stanzu výchovný ústav pro děti osiřelé v důsledku válečných událostí. V následujících dvou letech Pestalozzi pečoval ve svém ústavu ve Stanzu o sirotky a děti žebráků. Byl to téměř nadlidský úkol, Pestalozzi se sám staral až o osmdesát dětí. Ústav fungoval jen pět měsíců, poté byl přebudován na vojenský lazaret a Pestalozzi musel své děti a Stanz opustit.¹⁸

Helvétská vláda dala Pestalozzimu k dispozici zámek Burgdorf, aby zde zřídil vlastní ústav. Vedle denní intenzivní práce s dětmi i s učiteli pracoval Pestalozzi na svém stěžejním teoretickém díle *Jak Gertruda učí své děti*.¹⁹ Jedná se o čtrnáct dopisů, převážně teoretického obsahu, adresovaných příteli Gessnerovi.²⁰ V následujících letech se stal Burghof pedagogickým centrem, ale s koncem Helvétské republiky roku 1803 byl i tento projekt ukončen.

Poslední léta (1803-1827)

Po krátkém pobytu v Münchenbuchsee se Pestalozzimu konečně podařilo uchytit se na zámku Yverdon. Yverdonský ústav už nebyl domovem chudých sirotků, chovanci pocházeli většinou z majetných rodin. Tento francouzsko-německý výchovný institut, ke kterému byl připojen i učitelský seminář, měl světovou pověst. Stal se místem setkávání pedagogů, učenců i četných vysokých hodnostářů, kteří toužili poznat Pestalozziho metody v praxi. Jeho představy o člověku, jeho bytí a výchově zde konečně našly uznání.

Roku 1825 však musel být Pestalozziho institut Yverdon zrušen, protože mezi jeho spolupracovníky převládly závisť a spory. V osmdesáti letech se Pestalozzi vrátil zpět do Neuhofu, který mezitím převzal jeho vnuk. Pestalozzi zemřel 17. února 1827. Na jeho náhrobku byla zvěčněna kromě jiného tato slova, jež během svého dlouhého a strastiplného života nikdy neslyšel: „*Johann Heinrich Pestalozzi – vychovatel lidstva v Iverdonu – všechno pro jiné, sám sobě nic.*“²¹

MOJE BĀDÁNĪ O BĚHU PŘĪRODY VE VÝVOJI LIDSKĚHO RODU

Ve stejném roce jako vyšla Pestalozziho sbírka politických satir *Figury k mému slabikáři, nebo k východiskům mého myšlení*, vyšlo jeho nejvýznamnější filozofické dílo *Moje bádání o běhu přírody ve vývoji lidského rodu*.²² Tento spis je

¹⁸ Srov. M. CIPRO, *Prameny výchovy*, s. 186-187.

¹⁹ Johann Heinrich PESTALOZZI, *Wie Gertrud ihre Kinder lehrt*, 1801.

²⁰ Podrobnému rozboru jednotlivých dopisů se věnuje M. CIPRO, *Prameny výchovy*, s. 189-196.

²¹ Srov. M. CIPRO, *Johann Heinrich Pestalozzi*, s. 22.

²² Johann Heinrich PESTALOZZI, *Figuren zu meinem ABC-Buch*, 1797; TÝŽ, *Meine Nachforschungen*, 1797.

výsledkem jeho dlouholeté práce. Ve svých padesáti letech shrnul Pestalozzi své názory týkající se člověka a světa. Ptal se sám sebe, kdo je, jak se stal tím, kým je, a jaké následky má poznání člověka pro jeho myšlení a jednání v budoucnosti. Nejedná se přitom o biografické zpracování, ale o zásadní lidské poznání platné všeobecně.

Úvodem Pestalozzi objasnil, jakým způsobem svá zkoumání prováděl. K výsledkům nedospěl čtením učených pojednání, citováním důkazů z dějin filozofie či děl svých současníků, ale sebereflexí svého nitra. Protože se podle něho jedná o tu stránku člověka, která je všem lidem společná, měly by být jeho výsledky platné pro každého jedince.²³

Pestalozziho dílo se vyznačuje extrémními změnami jeho antropologického způsobu pozorování. Tuto ambivalenci (dvojakost) jeho pojetí je možno sledovat v mnoha jeho spisech. Sám označil svá pojetí za jednostranná. Na jedné straně věřil v souvislý lidský vývoj od nižší přirozenosti k vyšší. Přitom se podle něho vyvinula vyšší přirozenost jednotlivce i celého lidstva postupně ze zvířecího základu.²⁴ Tato víra v přirozený vývoj k lidskému dobru se především v době jeho osobní krize vytratila. Už ne Bůh zdokonaluje člověka, ale společnost. Pud sebezáchovy ji vede k tomu, aby udělala z jedince někoho jiného. V díle *Moje bádání o běhu přírody ve vývoji lidského rodu* se pokusil shrnout a propojit tyto jednotlivé pohledy.

Pestalozzi se pokusil objasnit vnitřní dynamiku ve své podstatě rozporuplné lidské existenci tak, že ji popsal jako vývoj od přírodního stavu přes společenský k mravnímu. Jedná se o logický vývoj, při kterém nehraje čas žádnou roli. Přírodní stav lze podle Pestalozziho chápat jako předpoklad, ze kterého se vyvine stav společenský. Pro vstup člověka do mravního stavu je zase podmínkou stav společenský.²⁵

Rowněž průběh lidských dějin vykazuje, podobně jako je tomu u vývoje jedince, střídání těchto tří fází. Jednotlivé etapy lidského života (např. dospělost) jsou podle něho tvořeny třemi vrstvami: pudovost, která vyžaduje uspokojení aktuálních potřeb, sociální „já“, které se musí přizpůsobit společnosti, a mravní „já“, které se může rozhodnout, jestli dobro, jež poznal, chce a bude konat.²⁶

Pestalozziho spis nebyl přijat vždy s pochopením: „Nenašel jsem ve svém okolí dva lidi, kteří by mi nedali najevo, že považují celou knihu za galimatyáš.“²⁷ Z jeho součastníků poznal hodnotu díla především Johann Gottfried Herder, který shrnul své hodnocení v recenzi Pestalozziho díla.²⁸

²³ K tomu S. HEBENSTREIT, *Johann Heinrich Pestalozzi*, s. 88-89.

²⁴ A. BRÜHLMEIER, *Wandlungen im Denken Pestalozzis*, s. 99.

²⁵ Srov. A. BRÜHLMEIER – G. KUHLEMANN, *Johann Heinrich Pestalozzi*, s. 198.

²⁶ Srov. M. SCHÄFER, *Johann Heinrich Pestalozzi*, s. 7; K tomu také A. ISRAEL, *Pestalozzi – Bibliographie*, s. 109-112.

²⁷ Srov. A. ISRAEL, *Pestalozzi – Bibliographie*, s. 108.

²⁸ TAMTÉŽ, s. 109-112.

Nižší a vyšší přirozenost

Podle Pestalozziho přesvědčení lze vysvětlit mnoho rozporů tím, že člověk nemá jednu, ale dvě přirozenosti, které nazval „nižší“ a „vyšší“. Nižší přirozenost je všechno to, co slouží k zachování jednotlivce a druhu. Člověka spojuje hodně věcí se zvířaty, přesněji lze pod tím rozumět vázanost člověka na své fyzické tělo. Protože tělo je hmota, je také člověk podřízen zákonům chemie a fyziky. Podléhá i fyziologickým zákonitostem, potřebuje světlo, vzduch, pohyb a pociťuje potřeby, které musí být uspokojeny. Člověk je smyslová bytost a je vybaven smyslovými orgány, jež mu umožňují poznat všechno, co je kolem něho, také chuť a nelibost. Aby člověk jako jedinec nezanikl, je vybaven pudem sebezáchovy, což vysvětluje lidský egocentrismus. Jakmile člověk pociť ohrožení, reaguje strachem, agresí, obranou nebo útekem. Člověk je rovněž myslící bytost plánující svoji budoucnost. Dokáže si představit možnost ohrožení a bídy nebo jistoty a blahobytu. Jeho pud sebezáchovy se neomezuje jen na okamžik, ale funguje i jako prevence. Chce se cítit také v budoucnosti jistě a uspokojit své potřeby.²⁹

Člověk je od přírody líný. Být činný vyžaduje námahu a překonání se, což člověk pociťuje jako nelibost. Je pro něho mnohem jednodušší v tomto stavu relativní pohodlnosti setrvat, než ho změnit. Ze sklonu k pohodlnosti vzniká nesmírně mnoho potřeb, které chce člověk uspokojit. Úsilí o zachování sebe samého se rozšiřuje nejen z okamžiku na budoucnost, ale také od primárních potřeb k sekundárním potřebám (komfortním). Tak se postupně mění pud sebezáchovy v sobectví (egoismus). Hranice mezi oběma jsou plynulé, a proto je třeba chápat egoismus jako základní pud patřící původně k člověku.³⁰

Vedle pudu sebezáchovy je člověk obdarován také pudem zachování druhu. Ten ho váže k ostatním lidem ze dvou důvodů. Na jedné straně je podmíněno jeho narození čistě fyziologicky spolupůsobením muže a ženy. Na druhé straně je jedinec vzhledem k velkým protikladům, které přirozeně vznikají při uspokojování jeho potřeb, docela bezmocný. Příroda ho proto vybavila také pudem sociálním, na základě kterého vyhledává společnost ostatních lidí, komunikuje s nimi a řeší životní úkoly ve společenství. Pestalozzi nazval tento přirozený lidský pud laskavostí (blahovůlí). Dokud není ohrožen člověk sám, je mu často milejší být společně s ostatními. Proto je také ochoten přispět ke společnému životu. Mnoho z výše popsaných základních znaků platí i pro zvířata. Vyšší přirozenost umožňuje pozvednutí člověka nad úroveň zvířete. Pod tím si Pestalozzi představoval poznání pravdy, učení se lásce, víru v Boha, poslouchání vlastního svědomí, uskutečňování práva, vytváření smyslu pro krásu, poznání a uskutečňování vyšších cílů atd. Pestalozzi byl přesvědčen o tom, že se v těchto lidských možnostech projevuje

²⁹ Srov. A. BRÜHLMEIER – G. KUHLEMANN, *Johann Heinrich Pestalozzi*, s. 199-200; D.-J. LÖWISCH, *Johann Heinrich Pestalozzi*, s. 132-134.

³⁰ Srov. A. BRÜHLMEIER – G. KUHLEMANN, *Johann Heinrich Pestalozzi*, s. 202.

„božská jiskra“, jež z člověka vytváří odraz boží. Vyšší přirozenost proto označil jako vnitřní, duchovní, mravní nebo také božskou přirozenost.

Vyvstává otázka, jak lze tyto dvě stránky lidské přirozenosti ohodnotit. Vyšší přirozenost člověka je pro Pestalozziho zásadně pozitivní. Umožňuje člověku stát se skutečně člověkem a seberealizovat se. To ale neznamená, že nižší přirozenost je v zásadě špatná, ba právě naopak. Pestalozzi ve svém díle mnohokrát zdůraznil, že je základem všeho podstatného u člověka a musí být tedy rovněž pozitivní. Nejen blahovůle, ze které vyrůstá láska, ale také pud sebezáchovy má své opodstatnění a hlubší smysl. Pudy se podle Pestalozziho nemají ničit, ale zušlechťovat. Nižší přirozenost má sloužit vyšší přirozenosti, pokud tak nečiní, je zavrženíhodná. Člověk by měl být podle Pestalozziho stále na pozoru, neboť tato tendence je nižší přirozenosti vlastní vlivem působení egoismu.³¹

Na Pestalozziho otázku, co je příčinou rozporu (protikladu) člověka, lze odpovědět tím, že člověk neustále pociťuje protiklad nižší a vyšší přirozenosti. Obě mají stejné právo na život, přičemž by měla nižší přirozenost sloužit přirozenosti vyšší. Pestalozzi si byl však vědom toho, že to není vždy možné.

Přírodní stav

K prvnímu pólu (smyslově/zvířecí) patří jednoznačně přirozený stav, který Pestalozzi rozdělil na stav nezkažený a zkažený. „Přirozený stav je v pravém smyslu slova nejvyšší stupeň zvířecí nezkaženosti.“³² Pestalozzi označil člověka v tomto stavu za „nevinné dítě jednající jen podle svého instinktu, který ho vede jednoduše a nevinně ke smyslovému požitku.“³³ Člověk je v nezkaženém stavu bytostí obdařenou láskou a náklonností. Je sice naprosto nevzdělaný, nezná Boha, natož hříchy, bojí se ďábla, ale je nevědomě dobrý a žije v naprosté nevinnosti v harmonii s přírodou. Světlo, les a stráž jsou mu svaté. Nechá se zcela unášet a je – vyjádřeno moderní terminologií – naprosto naivní. Tento stav popisuje Pestalozzi jako nekonečnou idylu, která má jen jeden předpoklad, jenž ji nakonec znemožňuje. Existuje jen v případě, kdy člověk zažívá pocit jistoty, požitku a uspokojení vlastních potřeb bez jakékoliv námahy. Ale tuto idylu člověk ztrácí, pokud ji vůbec kdy zažil.³⁴

V čem spočívá nezkaženost přírodního člověka, z jakého bodu lidského bytí vychází? Co je její podstatou? Nezkaženost vychází podle Pestalozziho jednoznačně z pohodlnosti, která vyvěrá ze snadného uspokojování našich přání bez námahy, bez bolesti, bez závislosti na nějaké cizí vůli. Pestalozzi se ve svém díle tázal, zda je u lidského rodu vůbec myslitelné, aby žil bez obav, bez nedůvěry nebo závislosti na něčem. Odpověď se pokusil najít ve srovnání s dětstvím. Podle

³¹ A. BRÜHLMEIER – G. KUHLEMANN, *Johann Heinrich Pestalozzi*, s. 204.

³² A. BUCHENAU – E. SPRANGER – H. STETTbacher (Hg.), *Pestalozzi Sämtliche Werke*, s. 68.

³³ Srov. D.-J. LÖWISCH, *Johann Heinrich Pestalozzi*, s. 56.

³⁴ Srov. A. BUCHENAU – E. SPRANGER – H. STETTbacher (Hg.), *Pestalozzi Sämtliche Werke*, s. 69.

Pestalozziho je takovým naivním stavem, přesně řečeno okamžikem, příchod člověka na svět – tedy jeho narození.³⁵ Je třeba zdůraznit, že nezkažený přírodní stav jako okamžik začátku lidského bytí chápe Pestalozzi současně jako druh praokamžiku lidstva. „*Jakmile je ten okamžik tady, tak už je vlastně pryč.*“ Prvním výkřikem se dítě vzdaluje od tohoto ideálu. Tak jak rostou zkušenosti, dochází k proporcím, jež se zdvojnásobují směrem od bodu, ze kterého vychází čistota jeho nevinnosti. Nezkaženost zvířecí přirozenosti popsal Pestalozzi také jako okamžik, ve kterém vlastní instinkt a blahověle ještě nezačaly ztrácet na síle.³⁶

Je otázkou, proč Pestalozzi nezkažený svět ve svém díle vůbec zmiňoval, když věděl, že tento svět neexistuje a nikdy existovat nemůže. Jedním z důvodů je podle Arthura Brühlmeiera to, že se Pestalozzi v tomto díle rozešel s Rousseauem a jeho představou harmonie přírodního stavu.³⁷ O nezkaženém přírodním stavu se Pestalozzi zmiňuje ještě z jednoho důvodu. Funkci tohoto stavu viděl rovněž v tom, že slouží člověku jako vnitřní obraz, který má následovat. Ačkoliv člověk nežije v harmonii ani sám se sebou, ani se světem, přesto po ní stále touží. Návrat do tohoto stavu neexistuje, ale možná je cesta směrem ke svobodě mravního stavu. Když člověk dosáhne mravního stavu, zažije okamžik harmonie se sebou samým. Nezkažený přírodní stav je v jistém smyslu praobrazem mravního stavu, ovšem s jedním rozdílem: v přírodním stavu panuje nátlak, ve stavu mravním svoboda.³⁸

V návaznosti na zvířecí nevinnost a nezkaženost následuje zkaženost. I zkaženost se vztahuje k přírodnímu stavu. „*Ale hovoříme ještě o přírodním člověku, jenž si již dávno vykoupil svůj smyslový požitek námahou a jistotu starostmi. Jako každodenní trénink vrhá šíp, kterým zabíjí svého nepřítele, proti zdi a váží si svého luku více než své ženy a dítěte, přesto ho ještě stále nazýváme přírodním člověkem. ... Svět, který ho obklopuje, se chvěje před jeho čelem, jeho vůle je zákonem pro jeho souseda, hájí ji bičem, mečem, svazujícími provazy, vyhání ženu a syna ze své jeskyně; stále nazýváme tohoto barbara přírodním člověkem.*“³⁹ Zkušenosti naivního člověka ho vedou neodvratně pryč od harmonie s přírodou. Nedostatek sil vede k růstu jeho potřeb. Člověk se podle Pestalozziho stává egoistickým a sobeckým barbaram.⁴⁰ „*Ted' už mu není svatá ani hora ani stráž, zničená země prokletím; jakmile vyžene slabého, zabere jeho půdu a poté dá tu část, která se mu nehodí, v léno, aby dostával úroky. Ted' už ho nenazýváme přírodním člověkem; když je vůl zapřáhnut a člověk je vzhůru kvůli úrokům dříve než slunce, říkáme: přešel do společenského stavu.*“⁴¹ Přírodní stav podle Pestalozziho končí, jakmile dojde k propletení pudu sebezáchovy jedince s pudem

³⁵ TAMTÉŽ, s. 71.

³⁶ Srov. D. TRÖHLER, *Philosophie und Pädagogik*, s. 54; A. BUCHENAU – E. SPRANGER – H. STETTbacher (Hg.), *Pestalozzi Sämtliche Werke*, s. 71.

³⁷ Vztahem Pestalozziho a Rousseaua se zabývám v kapitole „Od Rousseaua ke Kantovi“.

³⁸ A. BUCHENAU – E. SPRANGER – H. STETTbacher (Hg.), *Pestalozzi Sämtliche Werke*, s. 73.

³⁹ TAMTÉŽ, s. 69.

⁴⁰ Srov. D. TRÖHLER, *Philosophie und Pädagogik*, s. 55.

⁴¹ A. BUCHENAU – E. SPRANGER – H. STETTbacher (Hg.), *Pestalozzi Sämtliche Werke*, s. 69.

sebezáchovy rodu, a tím k jejich obtížnému vzájemnému fungování. Organizovanost a strukturovanost vede ke změně obou stavů. Vnitřní dynamika přírodního stavu se projevuje jako vývoj od nevinné nezkaženosti až k organizovanosti, která vyrůstá z hluboce zkaženého egoismu.⁴²

Společenský stav

„Společenský stav spočívá především na omezení stavu přírodního. Dokud se člověk v tomto stavu nezkaží a dokud nezmizí jeho zvířecí blahovůle, nemusí tuto blaženost omezovat.“⁴³

Pestalozzi ve svém díle tvrdil, že člověk nemá na základě své přirozenosti žádnou jinou volbu než socializaci. K pochopení této myšlenky je potřeba vysvětlení pojmů společenství a společnost. Společenství je vždy něco konkrétního a je tvořeno omezeným počtem jedinců, je tedy z velké části přehledné. Životní problémy jsou řešeny buď na úrovni přirozené (právo silnějšího apod.), nebo na úrovni mravní (kreativní řešení porozuměním a láskou). Společnost je abstraktní, což znamená, že je udržována domluvami a institucemi, které fungují nezávisle na jednotlivci. Společný život je upraven převážně právy a povinnostmi, které jsou zachyceny v psaných nebo nepsaných zákonech. Proces socializace je nezvratný. Lidstvo se nedokáže vrátit zpátky a zapomenout na získané poznatky. Návrat do původního přírodního stavu je proto vyloučený.⁴⁴

Co je příčinou přechodu z přírodního stavu do stavu společenského? Nepoměr sil a potřeb v přírodním stavu znamenal podle Pestalozziho rozhodující okamžik vývoje. Člověk se musel namáhat, aby dosáhl uspokojení. Byl čím dál nespokojenější, protože nespokojenost a bezmocnost se při každé zkušenosti zdvojnásobovala. Člověk nacházející se ve zkaženém stavu už nebyl bezstarostný, ale buď bezmocný nebo agresivní. Zabíjel z nedůvěry, ale cítil se vystaven nebezpečí přehmatu druhých. Postupně si přivlastnil i to, co nepotřeboval k okamžitému uspokojení svých potřeb. Už v přírodním stavu existovala forma vlastnictví. Když šel hladový člověk lesem, sbíral plody k uspokojení svých okamžitých potřeb, přivlastnil si je jako přírodní vlastnictví. Postupně si začal dělat nároky na to, že je bude moci jíst i později. Nasbíral si tedy víc, než mohl okamžitě spotřebovat. Předpokladem ale bylo, že to ostatní lidé respektovali. Tehdy se poprvé objevila v lidském životě smlouva. *„Když jsi ochoten nevšímat si mých plodů, pak jsem také já připraven respektovat tvoje, ať je jich, kolik chce.“⁴⁵*

Z vlastní ochrany učinil to, co by ze sobeckosti v nezkaženém stavu nikdy neučinil. Pokusil se s ostatními lidmi uzavřít smlouvu, jež vylučovala nebezpečí agresivního přehmatu a na jejímž základě došlo ke vzniku vlastnictví odůvodněného společenskou smlouvou. Pestalozzi nazval toto vlastnictví pozitivním vlast-

⁴² Srov. D.-J. LÖWISCH, *Johann Heinrich Pestalozzi*, s. 137.

⁴³ A. BUCHENAU – E. SPRANGER – H. STETTbacher (Hg.), *Pestalozzi Sämtliche Werke*, s. 76.

⁴⁴ A. BRÜHLMEIER – G. KUHLEMANN, *Johann Heinrich Pestalozzi*, s. 205.

⁴⁵ TAMTÉŽ, s. 206.

nictvím. Vstup do společenského stavu se podle Pestalozziho odehrál vznikem pozitivního majetku. Nejde jen o potraviny, ale také pozemek, náradí, domy, peníze atd. Člověk se omezil i ve své vlastní živočišné instinktivní svobodě. Přešel z nezkaženého přírodního stavu do společenského stavu. Společenská samostatnost, svoboda a uspokojování potřeb vystřídal tu živočišnou.⁴⁶

Pestalozzi se ve svém díle ptal, proč člověk tento krok podnikl? Odůvodnil to tím, že člověk jako myslící a plánující bytost poznal, že může své potřeby snadněji a jistěji uspokojovat za existence pozitivního vlastnictví, než když je odkázaný pouze na přírodní vlastnictví. Vstup do společnosti vyplývá ze sobectví (každý chce, aby se mu dařilo lépe) a lenosti (každý chce, aby byl jeho život méně obtížný). Lze tedy říct, že nižší příroda je vytvořena tak, aby vedla člověka k socializaci.⁴⁷

Egoismus jednotlivce nemizí přechodem ze stavu přírodního do stavu společenského, což je podstatné pro pochopení společenského stavu. Zákony zajišťují člověku jistá práva podporující jeho egoismus, ale přináší mu současně povinnosti, což egoismus frustruje. Pokud vytvořil člověk zákazy a zákony ze slabosti a strachu, zruší podle Pestalozziho všechno, jakmile se cítí opět silným. Člověk zneužil práva, aby mohl vykořisťovat druhé, protože zůstal nezměněným sobeckým „zvířetem“, jakým byl doposud. Mírou jednání se staly jeho vlastní potřeby a ostatní lidi využil ke svému cíli. Násilí, utlačování, vykořisťování, odcizení jsou podle Pestalozziho důsledky společenského stavu, jelikož obrovská moc není ničím omezená. Neomezená svoboda a společenský stav jsou neslučitelné protiklady. Každá společnost, ať už je vystavená jakkoliv, má podle Pestalozziho v zásadě stejnou úlohu, tedy omezovat egoismus. Proto je společenský život obtížný a namáhavý, dokud se člověk sám nezřekne svých nároků. To je příčinou rozporu, který zažívá jedinec toužící po výhodách, jež přináší společenský život, ale na druhé straně trpí kvůli omezení své svobody.⁴⁸

Z toho vyplývá tragika společenského stavu. Člověk vytvořil zákony ze strachu před sobeckostí druhých. Zákony zajišťovaly smluvnímu partnerovi určitá práva a svobody. Ale zákony měly podle Pestalozziho dvojí charakter. Za záruku svobodného prostoru ztratil každý jedinec část svých svobod, což například znamená, že byl chráněn před možnými vrahy, ale sám ztratil právo zabíjet.⁴⁹

Pestalozzi ve svém díle uvedl, že člověk vytvořil ze starosti o sebe sama stát, jehož základem byl zákon nebo ústava. Stát vzniká tím, že poskytne občanovi právo, a má povinnost rozdělovat práva a povinnosti spravedlivě. Člověk si svým vstupem do společenského stavu podle Pestalozziho vůbec neuvědomil, jak mnoho tímto přechodem ztratil. Chce obnovit blaženost a požitky ztraceného přírodního stavu, a proto se stal jeden krejčím, druhý učencem, třetí sedlákem. Ale místo

⁴⁶ Srov. S. HEBENSTREIT, *Johann Heinrich Pestalozzi*, s. 91.

⁴⁷ A. BRÜHLMEIER – G. KUHLEMANN, *Johann Heinrich Pestalozzi*, s. 207.

⁴⁸ Srov. A. BUCHENAU – E. SPRANGER – H. STETTbacher (Hg.), *Pestalozzi Sämtliche Werke*, s. 74; S. HEBENSTREIT, *Johann Heinrich Pestalozzi*, s. 92.

⁴⁹ Srov. D. TRÖHLER, *Philosophie und Pädagogik*, s. 57.

celého člověka, kterým byl jako přírodní člověk a kterým se má stát jako člověk mravní, se stal vlivem společnosti polovičním člověkem. „*Jeden používá jenom svoji hlavu, druhý je jen řemeslníkem. Ať člověk chce nebo nechce, je společností donucen používat jen určitou část svého těla a duše, což vede k opomíjení ostatních sil a částí.*“⁵⁰ To vede podle Pestalozziho ke všeobecné zkaženosti člověka ve všech občanských poměrech, která je výsledkem pokroucení přirozených sil lidského rodu ve společenském stavu.

Porovnáním přírodního a společenského stavu lze podle Pestalozziho poznat, že lidský život je ovládnán v přírodním stavu instinktem a ve společenském zákonem. Existují podle něho zákony zajišťující výhody jen některým skupinám obyvatel a znevýhodňující ostatní. Zkaženost, ze které se společenský stav vyvinul, se prostřednictvím zákonů nezměnila. Člověk zůstal stejně sobecký. Egoismus jednotlivce se tak ve společenském stavu projevuje zesíleně jako skupinový egoismus. Společnost jako taková proto není podle Pestalozziho garantem spravedlivých poměrů.⁵¹

Výsledek společenského stavu nebyl pro člověka, jak napsal Pestalozzi, pozitivní. Dostal se z rovnováhy a zničení této rovnováhy způsobuje stálý neklid. Neklidný a neuspokojený člověk s nedůvěrou pozoruje ostatní lidi, jestli se nesnaží zvýhodnit sebe samé na jeho úkor, a tím se čím dál tím více zatvrzuje. Vstup do společenského stavu, jenž je nevyhnutelný a je chápán jako naděje na dosažení rovnováhy potřeb a sil, se ukazuje jako velká iluze. Ve společenském stavu dochází podle Pestalozziho k opaku, tedy k nárůstu potřeb a zmenšení sil. Frustrace, jež je důsledkem tohoto nepoměru, je současně také nutností. Člověk sám poznává, že na tomto stupni nemůže zůstat. „*Musíme pociťovat bezvýznamnost společenského stavu tak dlouho, dokud se nerozhodneme dosáhnout mravního stavu.*“⁵²

Přesto není situace člověka ve společenském stavu tak beznadějná, jak by se mohlo na první pohled zdát. Pojem stav není tak úplně jednoznačný. Člověk podle Pestalozziho nevstoupil do tohoto stavu, aby zde setrval navždy neuspokojen, ale stojí před rozcestím svého života. Lidé si ale nejsou automaticky vědomi toho, že před touto křižovatkou stojí. Na prahu k mravnímu stavu už není člověk obětí situace, kterou sám nemohl ovlivnit a která ho jednou přivedla do zkaženého a podruhé do společenského stavu. Přejít do mravního stavu neplatí pro všechny a ani není náhodný. Kdo se chce dostat do stavu mravnosti, musí se rozhodnout sám za sebe, vědomě a dobrovolně.⁵³

⁵⁰ Srov. A. BUCHENAU – E. SPRANGER – H. STETTbacher (Hg.), *Pestalozzi Sämtliche Werke*, s. 78.

⁵¹ Srov. Artur BUCHENAU, *Pestalozzis Sozialphilosophie*, Leipzig 1919, s. 65-66; A. BUCHENAU – E. SPRANGER – H. STETTbacher (Hg.), *Pestalozzi Sämtliche Werke*, s. 80.

⁵² Srov. D.-J. LÖWISCH, *Johann Heinrich Pestalozzi*, s. 138.

⁵³ Srov. D. TRÖHLER, *Philosophie und Pädagogik*, s. 62.

Mravní stav

Mravní stav lze označit za druhý pól Pestalozziho pohledu na lidskou existenci, jíž nazval božský – vyšší . Tady už se nejedná o společenské procesy jakéhokoli druhu, neboť mravnost se vztahuje pouze k individu. Pestalozzi hovořil o „*salto mortale mimo sebe samého*“, aby tak označil proces obrácení se. Když člověk vyšel ze zvířecího stavu, když se naučil nechovat se instinktivně a jeho jednání začalo být řízeno vědomými myšlenkami, začal se chovat mravně. „*Zdokonaluji sám sebe tehdy, když se to, co mám udělat, stane zákonem toho, co chci.*“⁵⁴ Tímto zákonem se podle Pestalozziho odlišuje od všech bytostí, které známe.

Podle Pestalozziho se pak člověk neorientuje podle krátkodobých a egoistických výhod, ale může přemýšlet o následcích svého jednání i pro ostatní lidi. Cíle, které si klade, zohledňují nejen jeho vlastní blaho, ale také blaho ostatních. Spravedlivé ekonomické poměry, rovné přerozdělování, politická moc, zrušení vykořisťování, utlačování a odcizení. Takové cíle si podle Pestalozziho nestanovují ti, jež jsou hnáni pudem nebo společenským egoismem. Jen uvědomělé jednání řízené vůlí může dovést člověka k těmto cílům.⁵⁵

Mravností neoznačil Pestalozzi odcizení nebo povinnost řídit se podle předpisů jiných, ale „*přechod k sobě samému*“. Mravnost je podle něho zcela individuální, nevzniká mezi dvěma. Kdo se chce stát mravním, musí se zbavit svého egoismu. Člověk zodpovídá sám za sebe, společnost může jeho egoismus omezit, ale ne odstranit. Proto chápal Pestalozzi mravnost jako individuální věc každého člověka. Neznamena to ale podle Pestalozziho, že mravnost nemá se společností nic společného. Teprve překonáním vlastního egoismu se z člověka vytváří společenská bytost. Základní projevy mravního stavu jsou proto založeny na lásce, důvěře a vděčnosti. Člověk nejedná ze strachu z trestu, ale z vnitřního přesvědčení. „*Žádný člověk nemůže cítit za mě: Já jsem. Žádný člověk nemůže cítit za mě: Já jsem mravný.*“⁵⁶

Pestalozzi uvedl, že teprve v mravním stavu člověk jedná a současně zodpovídá za své jednání. Na základě své vlastní vůle se rozhodne, jak bude jednat. Může se pokusit zjistit, co je dobré, a tím se řídit ve svém jednání. Může se svobodně rozhodnout pro dobro nebo zlo a je za své rozhodnutí zodpovědný. Nepomohou mu podle Pestalozziho žádné výmluvy jako vrozené vlohy, výchova rodičů, společenský tlak – člověk jako mravní bytost je od těchto tlaků osvobozen. Sám říká „*ano*“ nebo „*ne*“ a utváří svět a především sám sebe podle své vlastní vůle. Pestalozzi označil člověka v mravním stavu jak „*dílo sebe sama.*“⁵⁷

⁵⁴ Srov. A. BUCHENAU – E. SPRANGER – H. STETTbacher (Hg.), *Pestalozzi Sämtliche Werke*, s. 39.

⁵⁵ S. HEBENSTREIT, *Johann Heinrich Pestalozzi*, s. 93; A. BUCHENAU – E. SPRANGER – H. STETTbacher (Hg.), *Pestalozzi Sämtliche Werke*, s. 105.

⁵⁶ A. BUCHENAU – E. SPRANGER – H. STETTbacher (Hg.), *Pestalozzi Sämtliche Werke*, s. 166.

⁵⁷ S. HEBENSTREIT, *Johann Heinrich Pestalozzi*, s. 94.

Mravnost je obrat člověka ke své vyšší přirozenosti na základě zkušenosti s převahou přirozenosti nižší. Je to základ, na který by se podle Pestalozziho nemělo zapomínat. Člověk domnívající se, že se nachází v nezkaženém přírodním stavu a že už není ovlivňován nižší přirozeností, je v tomto ohledu naivní. Takový stav neexistuje, rychle by se začal kazit. Mravnost chápal Pestalozzi jako úsilí, chtění, zkoušení, která plynou ze zkušenosti. Pestalozzi si položil několikrát otázku, co je to lidská přirozenost. Sám si nedokázal představit, že jedna z těch sil a vloh, které má člověk společné se zvířaty, je pravým základem lidské přirozenosti. Rozsah vloh a sil, kterými se člověk odlišuje od všech bytostí, jež nejsou lidmi, je vlastně podstatou lidské přirozenosti. Lidské vlohy se odrážejí v lidském srdci, intelektu a umělecké síle. Ony dělají člověka, eticky vyjádřeno, teprve člověkem. Tyto vlohy se ale liší od vloh zvířecích. Zatímco zvířecí vlohy přirozeně rostou, když jsou přenechány samy sobě, s vlohami lidskými se stane něco jiného. „*V každé vloze lidské přirozenosti leží instinkt k pozvednutí se ze stavu své neživosti a neobratnosti ke vzdělané síle.*“ Nevzdělaná síla je jen zárodkem této síly. Pokud se podle Pestalozziho tento zárodek neprobudí a bude přenechán sobě samému, zkaží se a změní se na zvířecí. Přirozeným rozvojem těchto vloh a zárodků odůvodňuje Pestalozzi elementární vyučování a pedagogiku. Vývoj člověka je od začátku nutný. Zkaženost a společenský stav jsou vývojové stupně, které nelze přírodou obejít. Výchova na základě přírody může člověka dovést k tomu, že bude sám rozhodovat, jestli se stane mravným nebo ne. Toto rozhodnutí je svobodné a vede k osvobození se od nutnosti.⁵⁸

Pestalozzi označil mravní stav za vyšší přirozenost. Jestliže se vyjde z polarity lidského obrazu, nelze nikdy jeden pól vyjmout. To tedy znamená, že i ve stavu přírodním působí vyšší přirozenost, stejně jako ve stavu mravním nižší přirozenost (přirozený a společenský stav). V mravním stavu u člověka převládá vyšší přirozenost, Pestalozzi ji označil jako vnitřní, božskou sílu.⁵⁹

Podle Pestalozziho lze dokázat, že se společenský stav mění s mravním stavem. Mravnost jednotlivce působí na společenský stav. Čím více mravných lidí žije ve státě, tím jsou společenské poměry, které vytvářejí, spravedlivější. Současně je také společenský stav předpokladem toho, že se budou jednotliví lidé chovat mravně. Dokud žije člověk v bídě, musí snášet nespravedlnost a cítí se fyzicky ohrožen, nemá většinou sílu starat se o vlastní mravnost. „*V bídě se člověk nestane člověkem.*“ Spravedlivé poměry společenského stavu jsou jen předpokladem mravního povznesení jednotlivce. Společnost ale nemá žádnou možnost donutit člověka k mravnosti. Pokud je dobro vynuceno, nejedná se o mravnost. Jestliže stát nemůže donutit člověka k mravnosti, jaká je potom jeho úloha (kromě vytváření spravedlivých zákonů)? Pestalozzi ji viděl v podpoře výchovy, jež má mladého člověka

⁵⁸ Srov. D. TRÖHLER, *Philosophie und Pädagogik*, s. 66.

⁵⁹ K tomu podrobněji TAMTÉŽ, s. 62.

uvést do společenského života a rozvíjet jeho síly a vlohy tak, že bude moci mravního stavu dosáhnout.⁶⁰

Mravní stav není, podobně jako tomu bylo u obou předcházejících, v užším smyslu slova „stav“. V Pestalozziho koncepci se nejedná v žádném případě o konečný stav vývoje lidství, jako je tomu třeba u Marxe nebo Hegela. Pestalozzi je přesvědčen, že věčně plynoucí je v pohybu i tehdy, když se dostane k cíli. Podle něho není možná čistá mravnost, tedy existence jen jednoho pólu polarity – ducha. Člověk nemůže být jen jedním pólem, popření druhého pólu by znamenalo koncepci monismu, kterou ale Pestalozzi striktně odmítal. Nezasával názor, že čistá mravnost je vzorem lidského způsobu jednání. „Čistá mravnost kráčí proti pravdě mé přirozenosti, ve které neodděleně existují navzájem propletené zvířecí, společenské a mravní síly.“⁶¹

Mravnost není podle Pestalozziho nic jiného než způsob, jak spojit čistou vůli po zdokonalení se s určitou mírou poznání a s určitým stavem vlastních vztahů. „Jako otec, syn, vrchnost či poddaný, svobodný muž nebo otrok nebudou usilovat ve všech těchto vztazích o vlastní užitek a uspokojení, ale o užitek a uspokojení těch, kterým jsem podle svého vlastního přesvědčení dlužen péči, ochranu a právo, poslušnost, věrnost, poděkování a oddanost.“⁶²

Pestalozzi rozlišil ve své práci dva druhy povinností. Motivy k povinnosti, které jsou vlastní individualitě člověka, a ty, které si člověk dělí s ostatními. K podnětům vedoucím k mravnosti, které si člověk dělí s ostatními, patří podle Pestalozziho domácí povinnosti, občanské a společenské povinnosti. Myslí tím požadavky, které jsou kladeny na osobu, jež jsou dané a jež musí dodržovat. Mravní povinnosti, které si člověk klade sám vůči sobě, jsou jeho vlastními povinnostmi. „Každý podnět k povinnosti, který si dělím s ostatními, není úplně mravní, dráždí mě k nemravnosti. Čím větší je počet těch, se kterými se dělím o povinnost, tím silnější a mnohotvárné jsou podněty k nemravnosti.“⁶³ Povinnosti, které má člověk jako člen nějakého spolku nebo strany, ho více či méně odlidšťují a mravně kazí. Podle Pestalozziho tento stav znají lidé, kteří působí ve veřejném životě. Když má vynést rozsudek soudce nebo učitel sám, znamená to pro něho často těžký vnitřní boj, protože je sám zodpovědný za následky svého rozhodnutí. Naproti tomu kolegium se cítí určitým způsobem chráněno ostatními členy. Jen pokud je úsudek zbaven vnějších ohledů, může být teprve mravní. Pestalozzi se domníval, že všechno záleží na svědomí, rozvaze a vlastní zodpovědnosti.⁶⁴

⁶⁰ A. BRÜHLMEIER – G. KUHELMANN, *Johann Heinrich Pestalozzi*, s. 207-208; A. BUCHENAU – E. SPRANGER – H. STETTbacher (Hg.), *Pestalozzi Sämtliche Werke*, s. 105.

⁶¹ A. BUCHENAU – E. SPRANGER – H. STETTbacher (Hg.), *Pestalozzi Sämtliche Werke*, s. 109; D. TRÖHLER, *Philosophie und Pädagogik*, s. 64.

⁶² A. BUCHENAU – E. SPRANGER – H. STETTbacher (Hg.), *Pestalozzi Sämtliche Werke*, s. 112.

⁶³ TAMTÉŽ, s. 113.

⁶⁴ A. BUCHENAU, *Pestalozzis Sozialphilosophie*, s. 104-105.

Pestalozzi klade podobně jako Kant autonomii před heteronomii, nezávislost před závislost, kategorický imperativ před hypotetický a jednání z povinnosti před jednání v souladu s povinností. Celá kapitola o mravním stavu a o člověku jako „*díle sebe sama*“ vykazuje mnoho podobností s Kantovou filozofií o morálce.⁶⁵

Životní světy

Výstavba Pestalozziho díla ukazuje, že jeho cílem nebyl jen popis tří stavů bytí a jejich vzájemných proměn. Na základě těchto poznatků se snažil analyzovat komplexitu lidského bytí. Tyto tři stavy nelze chápat jako izolované možnosti života, ale jako způsoby lidské existence, které jsou navzájem podmíněné a které se vzájemně prostupují. Následující fenomény (Pestalozzi používá označení *Lebenswelten*) pak analyzuje podle toho, jak se v nich člověk projevuje jako „*dílo přírody*“, jako „*dílo mého rodu*“ a jako „*dílo sebe sama*“: poznání a vědění, zisk, vlastnictví, právo, moc, čest, podřízení, ovládnání, šlechta, jednání, svoboda, tyranie, státní právo, láska, náboženství, pravda a právo atd. Pestalozziho výběr je zřetelně ovlivněn politickými a společenskými poměry v posledním desetiletí 18. století.⁶⁶

Uvedené „*životní světy*“ měly podle Pestalozziho velký význam, protože se zásadním způsobem podílely na utváření tehdejší společnosti a protože se v nich odehrával lidský život. V nich musí být podle Pestalozziho uloženo také to, jak je možné překonat jejich negativní stránky a dosáhnout tak jejich zlepšení. Pestalozzi ve svém díle filozofuje o běhu přírody ve vývoji lidského rodu. Postupuje tak, že popisuje svůj vývoj a své „*životní světy*“ a zevšeobecňuje své poznatky na vývoj celého lidstva.⁶⁷

Na základě trojího pohledu na lidskou existenci lze všechny projevy člověka rozdílně analyzovat a lépe pochopit protiklady a jejich řešení. Pestalozzi to ukazuje na mnoha příkladech jako třeba na náboženství. Jako čisté dílo přírody nemá lidský rod žádné náboženství. Zvířecí nevinnost neobětuje, nemodlí se, nežehná a neproklíná. Jako dílo vlastní zkažené přirozenosti je náboženství omyl. Když jsem dílem společnosti, je náboženství podle Pestalozziho podvod, je služebníkem poměrů, které člověk sám vytvořil. Jen jako dílo sebe sama je náboženství pravdou. Vede podle Pestalozziho k zušlechťování sebe sama. Jako přírodní bytost pocítujeme náboženství jako společníci naší slepoty, našeho úzkostlivého a oklamáného sobectví, strach z neznámého a vytváříme si smyslové obrazy Boha a posmrtného života. Ve stavu společenském se projevuje náboženství v církevním spojení s vlastními mravy, normami a mocenskými poměry. Opravdu mravní je náboženství teprve osobním uvědoměním si božského, existenciální odpovědí na to

⁶⁵ Srov. D.-J. LÖWISCH, *Johann Heinrich Pestalozzi*, s. 148.

⁶⁶ Srov. A. BRÜHLMEIER – G. KUHLEMANN, *Johann Heinrich Pestalozzi*, s. 210.

⁶⁷ Srov. D.-J. LÖWISCH, *Johann Heinrich Pestalozzi*, s. 124.

božské, jež člověk poznal ve vlastním nitru. Typické pro Pestalozziho je, že ačkoliv nevěří v čistou mravnost, neodmítl přírodní a společenský stav. Chápal je jako prostředky, které vedou člověka k mravnosti.⁶⁸

Pestalozziho příklady usilují o analýzu všech fenoménů lidské existence s ohledem na jejich trojí podmíněnost. Tak například manželství znamená v přírodním stavu hledání bezpečí, jistoty a slasti, ve společenském stavu je regulováno manželským právem. K opravdovému naplnění ale dochází až ve stavu mravním láskou, důvěrou a vůlí ke společnému zrání. Ani přírodní pud, ani společenské právo nevedou podle Pestalozziho k naplnění. Podstatné na této analýze je, že každý fenomén je posuzován z přírodního, společenského a mravního aspektu jinak vzhledem k právě působícím zákonitostem. Co se v jednom stavu ukazuje jako přijatelné, odporuje zákonitostem druhého stavu. Tak například institucionální moc patří hlavně do stavu společenského, který bez ní nemůže přetrvat, ale k vývoji mravního života je nepotřebná.⁶⁹

Pohled na člověka, ke kterému Pestalozzi ve svém díle dospěl, se stal základem všech jeho pozdějších spisů. Jeho politické a pedagogické úsilí lze charakterizovat jako snahu uspokojit přirozené pudy takovým způsobem, aby nebránily vyšším možnostem člověka, ale aby vedly k rozvoji vloh vyšší přirozenosti směrem k mravnosti. Prostředkem k tomuto uspokojení je podle Pestalozziho politické a výchovné jednání. Politika bez vychovaného člověka vede k pouhému společenskému boji a utlačování. Výchova bez politiky přehlíží a zanedbává podmínky, které buď umožňují nebo ulehčují výchovu usilující o mravnost, a nebo ji ztěžují a znemožňují. Bezprostřední výsledky politiky a výchovy však nejsou rovnocenné. Dobře fungující stát není nikdy účelem, ale jen prostředkem k účelu. Mravní člověk je naproti tomu naplněním lidského bytí.⁷⁰

Pestalozzi přispěl svým modelem tří stavů k řešení protikladů v lidském životě. Existují dva druhy řešení. Na jedné straně lze hovořit o řešení protikladu tehdy, když se člověku podaří pochopit jeho příčiny. Jedná se o deskriptivní (popisné) řešení. Druhým řešením může být překonání tohoto protikladu, v tomto případě ho označujeme jako existenciální řešení. Pestalozzi řešil rozpory lidského bytí nejprve popisně. Ukázal jejich původ a také to, že bez nich lidský život nemůže fungovat. Současně ale naznačil možnost existenciálního řešení, které podle něho spočívá v úloze člověka zdokonalovat se na základě vlastních sil. Pestalozziho řekl: *„Pocituji sám sebe ve trojí podobě. Jsem dílem přírody jako zvíře. Jako dílo sebe sama usiluji o dokonalost. Jako dílo rodu se snažím uklidnit v bodě, ve kterém není má dokonalost možná. Příroda své dílo dokončila, tedy dokončí také ty to svoje. Poznej sebe sama a postav dílo svého zušlechtění na*

⁶⁸ TAMTÉŽ, s. 151.

⁶⁹ A. BUCHENAU – E. SPRANGER – H. STETTbacher (Hg.), *Pestalozzi Sämtliche Werke*, s. 36-38.

⁷⁰ Srov. A. BRÜHLMEIER – G. KUHLEMANN, *Johann Heinrich Pestalozzi*, s. 207.

*vnitřním vědomí své zvířecí přirozenosti, ale s plným vědomím své vlastní síly, abys dokázal žít božsky uprostřed tlup.*⁷¹

OD ROUSSEAU A KE KANTOVÍ

Pestalozziho spis *Moje bádání o běhu přírody ve vývoji lidského rodu* lze označit jako pragmatické filozofování se snahou o zlepšení lidských životních poměrů. Člověk tyto poměry nejen nalézá a je jimi utvářen, ale může a má tyto poměry také sám vytvářet. „Viděl jsem, že okolnosti utvářejí člověka, ale brzy jsem pochopil, že také člověk vytváří okolnosti, má v sobě sílu tyto okolnosti podle své vůle rozmanitě řídit.“⁷² Toto stručně formulované poznání mělo pro Pestalozziho výjimečný význam. Znamenalo změnu jeho myšlení od Rousseaua směrem ke Kantovi, kterého sice sám nečetl, ale s jehož myšlenkami se seznámil prostřednictvím Johanna Gottlieba Fichteho.⁷³

Pestalozziho zaujala především Kantova etika, neboť u něho platilo, že hlavním cílem lidstva je dosažení mravnosti. Kantova etika viděla v respektování a následování mravního zákona (kategorický imperativ) výhradní povinnost morálního jednání. Rousseau vycházel z představy, že člověk je tak, jak byl stvořen, dobrý a zkazí se jen působením společnosti. Člověk je podle Rousseaua dobrý a nevinný. V tomto stavu neexistuje nerovnost, nemorálnost, nesvoboda nebo „válka všech proti všem“, jak tvrdil Hobbes. Člověk žije jako „dobrý divoch“, jako individuum a v dobré shodě s ostatními jedinci. Má rád sám sebe, usiluje o vlastní přežití a nechce, aby druzí trpěli.⁷⁴ Podle Pestalozziho je tento stav charakterizován sobeckostí, starostí o sebe sama a blahovůlí. Člověk žije tak, že nepocituje morální vinu, žije v nevinnosti, protože jeho „já“ nezná morální závislost. Současně vzniká vzájemná odkázanost mezi jednotlivci, která ale není zanesena v zákoně a ani nepotřebuje být, neboť Pestalozzi věřil v síly jednotlivce, jako je rozum a řeč, které jsou mu dány přírodou a které dokáží tyto vztahy mezi jedinci regulovat samy.⁷⁵

Představa nezkaženého přírodního stavu tak, jak ji formuloval Pestalozzi, velmi připomíná Rousseauův obraz. Na rozdíl od Rousseaua ale člověk podle Pestalozziho tento stav vůbec nerozpozná. Lze si ho jen myslet a představit, což člověka vede k tomu, že o tuto ztracenou harmonii opět usiluje. Čistě přírodní harmonie založená na instinktu je však pro člověka znovu nedosažitelná, cesta zpátky do tohoto stavu nevede.⁷⁶

Stav společenský se lišil zásadně od stavu přírodního, Rousseau ale nedokázal vysvětlit, co je příčinou zvrhlosti přirozeného stavu. Velmi názorně popsal, jak k tomu například došlo. „První člověk, který přišel, oplotil pozemek a řekl: „To

⁷¹ Srov. D.-J. LÖWISCH, *Johann Heinrich Pestalozzi*, s. 87.

⁷² TAMTÉŽ, s. 120.

⁷³ Srov. M. CIPRO, *Prameny výchovy*, s. 179.

⁷⁴ Podrobně Emanuel RÁDL, *Dějiny filozofie II., Novověk*, Praha 1999, s. 238-252.

⁷⁵ Srov. D.-J. LÖWISCH, *Johann Heinrich Pestalozzi*, s. 121.

⁷⁶ Srov. A. BRÜHLMIEIER – G. KUHLEMANN, *Johann Heinrich Pestalozzi*, s. 220.

patří mně“, a našel tolik prostých lidí, kteří mu to uvěřili, byl opravdovým zakladatelem občanské společnosti.“⁷⁷ Co ale podle Rousseaua může vést k tomu, že k této zvrácenosti nedojde? Příroda a výchova, která respektuje zákonitosti přírody. Rousseau tedy zásadně oddělil stav přírodní a společenský a neviděl mezi oběma stavy žádný vztah. Společenský stav pro něho znamenal zlo a Rousseau nenašel možnost jeho překonání. Proto se Pestalozzi od Rousseaua odvrátil a pod vlivem Kantovy filozofie hovořil o třetím stavu, který nazval mravním.

ZÁVĚR

Pestalozziho spisy se vyznačují extrémními změnami jeho antropologického způsobu pozorování. Ve svém nejvýznamnějším filozofickém díle *Moje bádání o běhu přírody ve vývoji lidského rodu* se pokusil shrnout a propojit tyto jednotlivé pohledy. Kládl si otázky o člověku jako celku, jeho podstatě a smyslu existence. Zásadní otázka filozofické antropologie týkající se vztahu ducha a přírody se stala důležitou i pro Pestalozziho filozofování. Pestalozzi našel vlastní cestu řešení spočívající na propojení monistických a dualistických představ a odstraňující jejich vzájemnou protikladnost.

Základní myšlenka Pestalozziho antropologie je založena na polaritě lidského bytí. Pojem polarita je třeba chápat jako protikladný pár, který se vzájemně podmiňuje a jehož protikladnost se vztahuje k lidské bytosti. Na jedné straně předpokládal Pestalozzi existenci smyslové/zvířecí nebo také „nízké“ přirozenosti člověka, na druhé straně hovořil o „božské“ nebo také „vyšší“ přirozenosti člověka. Pokusil se ukázat souvislosti, přesněji síly, které působí mezi oběma póly. Snažil se definovat tři stavy lidského vývoje. Položil si otázku, jak se člověk v jednotlivých stádiích vyvíjí a jak je při tomto vývoji ovlivňován vnějším a vnitřním světem člověka.

Zvířecí a vyšší přirozenost stojí ve vzájemném dynamickém poměru. Vyšší přirozenost je nezníčitelná a odolná, zatímco smyslová přirozenost je pomíjivá a dočasná. Obě stránky lidské přirozenosti se liší svojí podstatou, ale jsou vzájemně spojené ve svém projevu. Všechno vyšší má podle Pestalozziho své základy v nižším a vyrůstá z něho, vyvíjí se, což je vlastně jedním z úkolů výchovy.

V přírodním stavu dominuje zvířecí přirozenost, vyšší se nachází podle Pestalozziho ve stavu zárodků vloh. Zvědavost je projevem smyslovosti, současně také základem opravdového zájmu o pravdu. Přírodní stav má podle Pestalozziho dvě formy: zkažený a nezkažený. Pouze zkažený přírodní stav je reálně uchopitelný, je charakterizován sobectvím, hledáním slasti a vyhýbáním se strasti. Zkažený přirozený stav je vytvořen tak, že umožňuje automatický a nevyhnutelný přechod do stavu společenského. Zespolečněním si člověk vytvořil svět, jenž ve zvířecím světě neexistuje: práva a povinnosti, zákony, instituce, jinak řečeno civilizaci. Se vstupem do společnosti ale přirozeně daný lidský egoismus nemizí, je jen

⁷⁷ D.-J. LÖWISCH, *Johann Heinrich Pestalozzi*, s. 123.

společností omezen. V mravním stavu člověk podle Pestalozziho pochopí, že je jeho povinností splnit svůj životní úkol, tedy své vlastní zdokonalení.

Každé lidské konání Pestalozzi analyzoval na základě těchto tří stavů. Manželství znamená v přírodním stavu hledání bezpečí, jistoty a slasti, ve společenském stavu je regulováno manželským právem. K opravdovému naplnění ale dochází až v mravním stavu láskou, důvěrou a vůlí ke společnému zrání. Ani přírodní pud, ani společenské právo nevedou podle Pestalozziho k naplnění.

Pestalozziho úvahy vycházejí ze sebereflexe vlastního nitra, ale lze v nich také nalézt vlivy tehdejších filozofických velikánů, jako byl například Rousseau nebo Kant. S Rousseauem se Pestalozzi rozchází v pojetí nezkaženého přírodního stavu. Pestalozzi vnímal tento stav jako harmonii, jež je pro člověka znovu nedosažitelná, ale vede ho k tomu, že o tuto ztracenou harmonii opět usiluje. Společenský stav chápal Pestalozzi jako důležitý stupeň ve vývoji člověka, po jehož překonání se mu podaří dosáhnout stavu mravního. Tím se odvrací od Rousseauových názorů na společenský stav a přechází ke Kantově etice.

Studium uvedených filozofických názorů přineslo zcela nový pohled na osobnost a dílo tohoto všeobecně uznávaného klasika pedagogiky. Pestalozziho filozofie je základním stavebním kamenem jeho pedagogických představ. Přispívá k jejich lepšímu pochopení a současně dokazuje, přes svoji složitost a jistou nepřehlednost, mnohostrannost Pestalozziho osobnosti. Obohacuje tak obraz velkého reformátora a lidumila o další zajímavé poznatky, které jsou zatím v českém prostředí méně známé.

Resümee:

Johann Heinrich Pestalozzi: *Meine Nachforschungen über den Gang der Natur in der Entwicklung des Menschengeschlechts*

Das Ziel der vorliegenden Arbeit ist es, den bedeutenden Pädagogen und Reformatoren Johann Heinrich Pestalozzi aus der Sicht seiner weniger bekannten philosophischen Ansichten und Theorien darzustellen. Die Autorin geht von einer Analyse Pestalozzis Schrift *Meine Nachforschungen über den Gang der Natur in der Entwicklung des Menschengeschlechts* (1797) aus und diskutiert seine grundlegenden philosophischen Themen.

Pestalozzis Anthropologie widmet sich der Frage nach dem Zusammenhang zwischen der „sinnlichen“ und der „höheren“ Natur des Menschen. Sowohl die „höhere“ als auch die „niedere“ Natur des Menschen kommen bei Pestalozzi zu ihrem vollen Recht. Er definiert drei Zustände der menschlichen Entwicklung – der Naturzustand („unverdorben“ und „verdorben“), der gesellschaftliche und der sittliche Zustand – und zeigt ihre gegenseitige Verbindung. Die tierische Natur des Menschen sowie das gesellschaftliche Existieren versteht Pestalozzi als Voraussetzungen und Bedingungen für die sittliche Existenz des Einzelnen. Die Sittlichkeit des Menschen ist nur als eine dem Individuum gewährte Möglichkeit zu sehen. Sie beruht auf einer ganz selbständigen, vom Tierischen und Gesellschaftlichen unabhängigen, inneren Kraft des Individuums.

In Pestalozzis philosophischen Ansichten sind vor allem die Einflüsse von J. J. Rousseau und I. Kant zu finden. Im letzten Teil dieses Artikels werden die wichtigsten Gemeinsamkeiten sowie Unterschiede der einzelnen philosophischen Auffassungen behandelt.

zusammengefasst von Alena Kiehlborn